

K sociální stratifikaci v Československu 1991

PAVEL MACHONIN*

MILAN TUČEK*

Sociologický ústav ČSAV, Praha

Social stratification in Czechoslovakia 1991

Abstract: The results of the sociological survey *Social Transformation in Czechoslovakia* (October 1991) are reviewed from the angle of historical comparison with data from 1967 and 1984. The comparative purpose determines: the use of the multidimensional social status concept; the choice of the status-forming variables and the way of their operationalization; the focus on the individual social status of economically active males; and finally the application of correlation, factor and cluster-analyses as main methods of data organization. The correlation matrix shows a moderate rise of stratification as compared with the de-stratified society in 1984 (however not yet on the level of 1967) and the first signs of a de-totalitarization. By factor-analysis, for the first time an autonomous factor of individual total income level separated itself. The description of 11 relevant social groupings found out by cluster-analysis is presented. The explanatory force of the EGP class-scheme, of the International Socio-Economic Status Index and of the groupings based on cluster-analysis are compared. The latter explains most concretely and objectively the actual social reality of the present-date Czechoslovak society.

Sociologický časopis, 1992, Vol. 28 (No. 5: 649-665)

1. Řešená úloha

Součástí projektu výzkumu transformace sociální struktury [Machonin, Matějů 1992] je i komparace sociálních struktur, především pak jejich stratifikačního rozměru, jak byly zachyceny empirickými výzkumy v letech 1967, 1978, 1984, 1991. Srovnávací řada má být doplněna dalším šetřením v roce 1993. Počátečním krokem realizace tohoto záměru byl první pokus o srovnání výsledků výzkumů 1967 a 1984 [Tuček 1992, Machonin 1992].

Původně se předpokládalo, že bude možné na něj plynule navázat dalším porovnáním s výsledky výzkumu sociální transformace ze září 1991, jenž byl uskutečněn jako výchozí fáze zmíněného projektu. Ukázalo se však, že by bylo obtížné vtěsnat do jedné stati poměrně obsáhlou informaci o výsledcích nového výzkumu a současně srovnání s předchozími šetřeními. Určitou úlohu sehrála i ta okolnost, že se ukázalo účelným revidovat programovací techniku aplikace

*) Veškerou korespondenci posílejte na adresu: Doc. PhDr. Pavel Machonin, CSc., resp. Milan Tuček, CSc., Sociologický ústav ČSAV, Jilská 1, 110 00 Praha 1, tel. (02) 235 89 68-71, l. 311, fax (02) 235 78 88, E-mail tucek@cspgas11.bitnet.

seskupovací analýzy použitou v prvním pokusu. To totiž znesnadňuje přímé srovnání dosud publikovaných výsledků uplatnění této metody na data z roku 1984 s výsledky za rok 1991.

Ani v této stati neřešíme proto komparativní úlohu jako celek, nýbrž si pro takové řešení teprve vytváříme předpoklady popisem a základní interpretací výsledků výzkumu sociální transformace z roku 1991. Srovnání s rokem 1967 a 1984 použijeme pouze jako opory při interpretaci korelačních a faktorových analýz.

Komparativní kontext, v němž jsme danou úlohu řešili, ovšem přesně vymezuje (a tudíž svým způsobem zužuje) pole, v němž se můžeme o postižení kontur sociální stratifikace v roce 1991 pokusit. Účely srovnání je předem dáno soustředění na teoretický koncept multidimenzionálního statusu [Lenski 1954, 1966; Machonin et al. 1969; Kolosi 1984; Róbert 1990; Machonin, Tuček 1992; Bornschier 1992], který se však snažíme právě v této stati aspoň částečně konfrontovat s přístupy jinými. Dnes již nerevidovatelnými postupy z roku 1967 jsou dány i výběr a základní způsob operacionalizace statusotvorných proměnných: soustředění na status individua, nikoli rodiny; vymezení zkoumaného souboru jako dospělé ekonomicky aktivní populace mužského pohlaví; použití korelační, faktorové a seskupovací analýzy jako základních metod organizace dat.

2. Použitá metodologie

Datová báze

Situaci československé společnosti v roce 1991 analyzujeme na základě dat z empirického šetření Transformace sociální struktury. Toto šetření uskutečnil jako součást širšího projektu výzkumu změn ve společnosti po roce 1989 [Machonin, Matějů 1992] Sociologický ústav ČSAV spolu s Ústavem sociálně politických věd FSV UK. Terénní fázi výzkumu realizovalo Středisko empirických výzkumů při SoÚ ČSAV (STEM) v září a říjnu 1991.

Výzkum byl proveden tazatelským způsobem na výběrovém souboru československé populace starší 18 let. Seznam šetřených osob byl získán z Registru obyvatelstva kombinací kvótního výběru (velikost místa bydliště) na prvním stupni a náhodným výběrem na druhém stupni. První krok výběru, výběr lokalit, vycházel z rozmístění tazatelské sítě STEM. Z této sítě bylo pro dané šetření aktivizováno kolem 500 tazatelů, kteří rovnoměrně a v proporcích odpovídajících velikostním skupinám obcí pokryli území bývalých krajů.

Konečný výběrový soubor zahrnuje 2849 osob. Návratnost šetření dosáhla asi 65 %. Následně bylo prověřeno, že věková struktura a zastoupení mužů a žen ve vyšetřném souboru odpovídá situaci v celém souboru vybraných jednotlivců a že tudíž nedošlo k vychýlení výběrového souboru pro nevyšetření jeho části z hlediska těchto základních charakteristik.

Pro komparační úlohu byl použit podsoubor ekonomicky aktivních mužů o rozsahu 863 respondentů.

Dotazník šetření byl velice rozsáhlý (350 položek) a zahrnoval mj. všechny obvykle zkoumané oblasti výzkumu sociální struktury. Podrobná informace -

číselník včetně rozložení původních i konstruovaných znaků - je k dispozici jako interní publikace SoÚ ČSAV [Dokumentace 1992].

Dat z výzkumu 1991 využili zatím členové řešitelského týmu k přípravě a publikaci několika dílčích studií.

Operacionalizace statusových proměnných

Východiskem analýz struktury československé společnosti v roce 1991 je multidimenzionální sociální status, který zahrnuje šest statusotvorných proměnných/dimenzí: složitost práce, vzdělání, podíl na moci, příjem, materiální aspekt životního způsobu, kulturní aspekt životního způsobu. Při jejich operacionalizaci jsme vycházeli z potřeby zajistit přímou srovnatelnost výsledků šetření s výsledky rozsáhlých statisticko-sociologických šetření sociální struktury z roku 1967, 1978 a 1984. V podstatě jsme řešili stejnou úlohu jako při vytvoření komparovatelné informace z datové báze za rok 1984 k údajům za rok 1967 [Tuček 1992], tj. vytvoření významově analogických statusotvorných dimenzí se shodnou metrikou (šestibodové pořadové škály).

V určitém smyslu jsme však byli v jednodušší situaci než v případě dat z roku 1984, protože jsme s komparativní úlohou počítali již v konstrukci dotazníku. Změněná společenská situace ovšem stejně přinesla natolik významné kvalitativní změny, že chápání některých oblastí sociální diferenciace společnosti muselo být pojato v určitém směru nově (týká se především podílu jednotlivce na moci), což se pochopitelně projevilo i v operacionalizaci příslušné statusotvorné proměnné.

Vzdělání:

Obvyklé čtyřstupňové členění základní, vyučení (a střední odborné), úplné střední všeobecné a odborné, vysokoškolské bylo převedeno do šestistupňové škály rozdělením stupně vyučení na dva stupně podle náročnosti učebního oboru a stupně úplné střední vzdělání podle náročnosti školy.

Složitost práce:

Šestibodová stupnice byla vytvořena skupinou čtyř nezávislých expertů způsobem analogickým tomu, který byl popsán v literatuře [Machonin et al. 1969; Petrusek 1990]. Stupnice složitosti byla aplikována na všechny profese z mezinárodní klasifikace ISCO (třímístný kód).

Podíl na moci:

Škála byla vytvořena váženou sumací z podílu na řízení spojeného s profesí (váha 2, určujícím znakem počet podřízených, zvlášť bylo uvažováno soukromé podnikání) a z dobrovolného podílu na politické moci (váha 1). Váhy odpovídají konstrukci z roku 1967. Podíl na politické moci je dán a) členstvím v zastupitelských orgánech všech úrovní, b) subjektivním zhodnocením míry účasti v politickém životě, v činnosti odborů, profesních a zájmových organizací, c) celkovým hodnocením vlastní možnosti ovlivnit veřejné záležitosti dotázaným. Jak v druhé, tak zejména v této poslední položce došlo ve srovnání s minulými šetřeními k značné proměně. Operacionalizace podílu na moci a řízení v letech

1967 a 1984 pochopitelně vycházela z klíčového významu postavení ve stranické funkční hierarchii, dále pak z významu funkcí zastávaných ve společenských organizacích a národních výborech. Neobsahuje žádné subjektivní hodnocení, nýbrž výlučně faktické údaje o členství a funkcích. Pro rok 1991 jsme se již při operacionalizaci této oblasti sociální diferenciace do konkrétní podoby otázek v dotazníku rozhodli, že vzhledem k neustálenosti politických struktur, nejasnosti významu členství v konkrétních stranách, nestejnému významu odborů v různých podnicích, nevyhraněnosti kompetence místních správ atd., existuje v dané chvíli jediná možnost zachycení pozice jednotlivce v této dimenzi, a to převážně pomocí "měkkých dat".

Z dané operacionalizace se v podstatě automaticky odvodila šestibodová škála sloučením několika málo čtených kategorií v pásmu vyšších podílů na moci a řízení.

Příjem:

Celkový individuální měsíční čistý příjem ze všech zdrojů podle odhadu dotázaného.

Materiální aspekt životního způsobu:

Byl operacionalizován jako vážený součet frekvenčních škál vybavenosti bytu a domácnosti. Faktorová analýza určila z 16 položek skupiny předmětů podobného diferenciačního významu. Položkám reprezentujícím tyto skupiny byla připsána váha odrážející jejich diferenční sílu s přihlédnutím k jejich předpokládanému významu pro vertikální diferenciaci materiální úrovně domácnosti.

Kulturní aspekt životního způsobu:

Byl operacionalizován jako vážený součet frekvenčních škál různých aktivit volného času. Nejprve byla provedena faktorová analýza, která z celkového počtu 30 aktivit určila skupiny činností s podobným významem. Činnostem reprezentujícím tyto skupiny pak byla určena váha, která v určité míře odráží jejich diferenční sílu (podíl vyčerpané variance) s přihlédnutím k jejich předpokládanému významu pro vertikální kulturní diferenciaci.

U operacionalizací materiální a kulturní úrovně životního stylu, jejichž výsledkem byly mnohahodnotové kvazikardinální znaky, a u příjmové dimenze bylo třeba provést převod na šestibodovou pořadovou škálu. Po empirickém odzkoušení několika variant řešení byl zvolen model vycházející z představy, že diferenciace společnosti v daných dimenzích není rovnoměrná, ale že i zde existuje určitá úzká horní vrstva, širší střed, ale také poměrně čteně zastoupená dolní vrstva ("hruškovité rozložení"). Na základě této modelové představy, které plně odpovídá distribuce složitosti práce a vzdělání, byly určeny dělicí hodnoty pro jednotlivé body pořadové škály.

Metoda analýzy

Klíčovým bodem analýzy je přechod od multidimenzionálního statusu jednotlivce - což je de facto uspořádaná šestice hodnot, kterých respondent nabývá v jednotlivých statusových dimenzích (číselný vektor) - ke struktuře výběrového

souboru tvořené skupinami respondentů s podobnými statusy. (V analýzách z roku 1967 se pracuje v tomto smyslu s tzv. taxony.) Metodou, která vlastně završuje celé úsilí spojené s vytvářením multidimenzionálního statusu, je logicky především seskupovací analýza (cluster analysis).¹

Pro naši úlohu a danou velikost výběrového souboru jsme našli vhodnou techniku v programovém vybavení SYSTAT. Je to procedura KMEANS, která vytváří co nejhomogennější seskupení na základě vícerozměrné euklidovské vzdálenosti s tím, že výpočetní proces probíhá v mnohonásobných iteračních krocích, přibližujících se k optimálnímu řešení (konkrétně byla použita předvolba 500 iterací).² Procedura vyžaduje předvolbu počtu požadovaných seskupení. Rozhodnutí, jaký počet skupin je pro daný výběrový soubor optimální, závisí na výzkumníkovi: kritériem je pochopitelně velikost a interpretovatelnost jednotlivých seskupení a smysluplnost celkové strukturace vzorku. V procesu analýz bylo vyzkoušeno několik variant: od 7 po 12 skupin. Jako nejvíce vyhovující bylo zvoleno řešení o 11 seskupeních, které dávalo informaci dostatečně konkrétní při dostatečné četnosti nejmenšího seskupení.

Po zařazení každého respondenta do určité skupiny se vypočítají hodnoty středů seskupení v jednotlivých seskupovacích charakteristikách, v našem případě v šesti statusotvorných znacích, které jsou podkladem pro jejich interpretaci. S přihlédnutím k výsledkům analýzy variance, k počtu výraznějších odchylek jednotlivých dimenzí od průměru i k věcnému charakteru odchylojících se škál se diskutuje konzistence, resp. inkonzistence vydělených seskupení. Zjištění průměrného postavení na všech šesti škálách pak umožňuje určitou hierarchizaci seskupení.

Kromě seskupovací analýzy se v rozboru z multidimenzionálních technik používá faktorová analýza: extrakce faktorů metodou hlavních komponent, rotace VARIMAX. Při hodnocení asociačních vazeb mezi analyzovanými charakteristikami se pro jejich statistické vyhodnocení využívá Pearsonův normalizovaný koeficient kontingence. Korelační vztahy se vyjadřují v hodnotách Spearmanova koeficientu pořadové korelace.

1) Při velikostech souboru řádově kolem tisíce respondentů není možné aplikovat obvyklé techniky hierarchického seskupování (viz např. techniky procedury "CLUSTER" z programového vybavení SPSS). Na druhé straně procedura "QUICK CLUSTER" z SPSS, která byla použita při komparaci šetření z let 1967 a 1984 [Tuček 1992] a která při vytváření seskupení nepracuje s iteračními postupy, se po kritickém zhodnocení ukázala být příliš závislá na pořadí, v jakém jednotlivé případy (respondenti) vstupují do analýzy.

2) Při volbě procedury a zpracování výpočtů s autory stati spolupracoval prof. J. Lauber.

3. Vzájemné vztahy statusotvorných proměnných

Tabulka 1. Matice pořadových korelací dílčích statusů

	VZD	SP	MOC	PŘ	MŽS
KŽS	0,31	0,27	0,21	0,11	0,25
MŽS	0,35	0,25	0,25	0,24	
PŘ	0,20	0,17	0,28		
MOC	0,37	0,38			

Vysvětlení zkratk:

VZD - Vzdělání, SP - složitost práce,

MOC - index profesionálního a politického mocenského postavení,

PŘ - příjem, MŽS - materiální úroveň způsobu života,

KŽS - kulturní úroveň způsobu života.

K zhodnocení korelační matice je nezbytné využít komparativního prvku. I když existují určité věcné i formální rozdílnosti v operacionalizaci dílčích statusů pro rok 1967, 1984 (viz korelační matice zveřejněné v [Machonin 1992: 74]) a 1991, nejde podle našeho názoru o rozdílnosti tak významné, aby srovnání znemožnilo.

Především jsme se pokusili vyjádřit jednou statistickou charakteristikou míru statusové konzistence. Takovou charakteristikou může být např. procento variance vyčerpané první hlavní komponentou při komponentní analýze. Tato charakteristika nabývá pro matici 1967 (5 proměnných) hodnoty 59,9 %, pro matici 1984 (6 proměnných) 39,7 % a pro matici 1991 (6 proměnných) 47,1 %. Rozdíly jsou tak velké, že je možné míru statusové konzistence, tj. míru stratifikovanosti zkoumané populace v roce 1991 charakterizovat jako situovanou mezi vyšší hodnotou typickou pro rok 1967 a nižší hodnotou pro rok 1984. Situace v roce 1967 byla interpretována jako mírné převládnutí sociální stratifikace [Alan et al. 1990; Petrusek 1990] a situace v polovině osmdesátých let jako projev destratifikace společnosti [Machonin 1991, 1992; Matějů 1990]. Je tedy možné zjištění z roku 1991 v prvním přiblížení vyložit jako projev počátku historických posunů od antivýkonové destratifikace společnosti k obnovenému uplatňování stratifikačního principu struktury, které však prozatím nedosáhly plně ani úrovně někdejší předreformní fáze státně socialistické společnosti.

Detailní pohled na matici ukazuje především sílí vzájemné vztahy mezi vzděláním, složitostí práce, materiálními i kulturními aspekty životního stylu ve srovnání s rokem 1984. Avšak hodnoty korelačních koeficientů nedosáhly ani pro tyto vztahy dosud úrovně, jakou jsme zaznamenali v roce 1967. Mírný pokles hodnoty korelací mezi mocí na jedné straně a pracovní pozicí, formálním vzděláním, jakož i příjmem na straně druhé, bychom mohli interpretovat jako známku prvních kroků demokratizačních procesů stejně tak jako zvýšení korelace mocenské pozice a kulturnosti životního stylu ve smyslu počínajícího znovusmíření (nové) moci a kultury. Překvapující je naopak další úpadek role vzdělání a složitosti práce jako faktorů determinujících příjem dokonce pod úroveň roku 1984. Přes všechny možné výhrady týkající se spolehlivosti globálních odhadů

úrovně příjmů nám tento jev určitě říká něco podstatného o ztrátě iluze o rychlém a radikálním prosazování meritokratických principů sociální stratifikace, jež se zdála být tak logickým důsledkem zhroucení antimeritokratického systému druhé poloviny osmdesátých let.³ Rovněž korelace vzdělání s dalšími dvěma ukazateli materiálních kompenzací, tj. příjmem na hlavu a majetkem na hlavu, jsou velmi nízké (0,18, resp. 0,09), stejně jako obdobné korelace složitosti práce (0,17, resp. 0,13).

4. Faktory vnitřní struktury sociálního statusu

Hlubší vzhled do vnitřní struktury sociálního statusu umožňuje faktorová analýza, odvozená podobně jako v roce 1967 z matice pořadových korelací.

Struktura prvního faktoru podtrhuje dominantní roli vzdělání a složitosti práce v determinaci kulturnosti způsobu života, i když nikoli v té míře jako v roce 1967, a tím i současně obnovenou dominantní roli svazku těchto tří "kulturních" proměnných v komplexu stratifikačních vztahů. Projevuje se to ve zjevné spjatosti prvního faktoru s mocenskou diferenciací, v tomto případě těsnější než v roce 1967: demokratizující se moc se již z velké části spojuje se vzděláním, odborností a kulturností. "Kulturní faktor" je částečně spjat i s materiálním standardem způsobu života (na rozdíl od totální roztržky mezi kulturností a materiální úrovní v roce 1984 i na rozdíl od jejich ještě těsnějšího vztahu v roce 1967).

Tabulka 2. Výsledky faktorové analýzy matice korelací dílčích statusů (po rotaci metodou Varimax)

	Faktor 1	Faktor 2
VZD	<u>0,81</u>	0,24
SP	<u>0,78</u>	0,19
MOC	0,40	<u>0,56</u>
PŘ	-0,07	<u>0,90</u>
MŽS	0,37	<u>0,50</u>
KŽS	<u>0,66</u>	0,33
% vyčerpané variance	33,4	24,3

Vysvětlení zkratk:

VZD - Vzdělání, SP - složitost práce,

MOC - index profesionálního a politického mocenského postavení,

PŘ - příjem, MŽS - materiální úroveň způsobu života,

KŽS - kulturní úroveň způsobu života.

Existence druhého faktoru však odhaluje téměř nezávislé postavení individuálního příjmu, spjatého výrazně s mocenskou pozicí, tj. především s jejím profesionálním aspektem, jakož i s materiálním standardem. Takovou míru autonomnosti příjmové struktury jsme nezaznamenali ani v roce 1967, ani v roce 1984.

³) Výzkum byl uskutečněn ještě před úpravou platů v rozpočtové sféře, od níž se očekával částečný posun k lepšímu odměňování kvalifikované práce.

Toto zjištění je v souladu se speciální analýzou příjmové oblasti, která se opírá o několik výzkumů z počátku devadesátých let (včetně výzkumu sociální transformace) a konstatuje jednak pokračující nivelizační tendenci, jednak pokles úlohy vzdělání jako determinačního faktoru příjmové nivelizace diferenciací [Večerník 1992]. Jde o skutečnost tak významnou, že si zasluhuje poukaz aspoň na několik možných příčin jejího vzniku.

První z nich je obecně nízká (v mezinárodním srovnání) cena československé pracovní síly vůbec a kvalifikované zvláště a z toho vyplývající nízká úroveň průměrných pracovních příjmů, jež musí být nutně doplňovány z jiných zdrojů. S tím a s celou řadou historicky vzniklých okolností souvisí existence stále ještě silného rovnostářského až protizasluhového systému odměňování, který se u nás vyvinul v letech 1939-1989 a nadále se značnou silou a inercí, podporován navíc ještě protiinflační regulací mezd, působí v celé soustavě státních a družstevních podniků a institucí. V době výzkumu se v tomto směru uplatňovalo především intenzivní tlumení růstu platů v celé rozpočtové sféře. Podíl soukromého podnikání na tvorbě pracovních příjmů se svou zjevnou denivelizující tendencí byl v době sběru dat - a zůstává vlastně i dnes - nedostatečně rozsáhlý.

Beztak nízký diferencující vliv pracovních příjmů je ještě snižován značným podílem nepracovních, zejména sociálních příjmů na celkových příjmech obyvatelstva, ať už jde o důchody, přídavky na děti nebo různé vyrovnávací, popř. valorizační příspěvky. V nich se - zpravidla v úmyslné nebo možná i bezděčné snaze chránit "sociální síti" hlavně chudé nebo chudobou ohrožené - s velkou intenzitou uplatňují rovnostářské principy. To do jisté míry platí ani ne tak o sociální podpoře skutečně nezaměstnaných (která zatím u nás nehraje kvantitativně příliš významnou roli), jako spíše o preventivní snaze státních a družstevních podniků uchránit "své lidi" navzdory případným ekonomickým neúspěchům na trhu skrytou nezaměstnaností. Tento jev ovšem nutně dále posiluje rovnostářské tendence v odměňování. Vedle umělé a dlouhodobě vytvářených jednostranných odvětvových preferencí zděděných z minulosti hrají svou úlohu i jisté nahodilé kombinace již prosazených tržních kritérií s přetrvávajícími monopolními a byrokratickými principy ekonomického chování. Tak dochází k paradoxnímu rychlému růstu mezd na jedné straně ve finančnictví, na druhé straně např. v hutní výrobě.

V neposlední řadě platí i fakt, zjevný z následné seskupovací analýzy, že v období prudkých mocenských a vlastnických přeměn se nové vznikající elity (mocenské, ekonomické, zčásti však i kulturní) v jisté míře rekrutují i z lidí bez odpovídajícího formálního vzdělání poskytnutého předlistopadovým systémem, zvláště středoškoláků, a že naopak na sestupu do nižších vrstev je část lidí s vyšším vzděláním.

Všechny uvedené okolnosti přispívají k tomu, že v konkrétní situaci podzimu 1991 se mohl příjmový faktor vydělit jako silně autonomní vůči vzdělání, složitosti práce i kulturnosti způsobu života, závislý však zřejmě zčásti na mocenské diferenciaci a dále na jevech zcela oprávněně nezahrnutých do statusových charakteristik (věk, sociální příjmy související se strukturou rodin, zatím pouze vznikající nová diferenciací vlastnických sektorů, zděděný a právě aktualizovaný "politický, ekonomický, sociální a kulturní kapitál" [Bourdieu 1986] apod.).

Faktorová analýza nevedla na prvním, popř. na druhém místě k vydělení zvláštního mocenského faktoru, jako tomu bylo v roce 1984, popř. 1967. To svědčí o jistém poklesu možného významu této statusové dimenze jako jedné z klíčových stratifikačních dominant, což by vcelku odpovídalo probíhajícímu demokratizačnímu procesu.

5. Statusová seskupení

V soudobých empirických výzkumech sociální stratifikace a mobility převládají dva teoretické koncepty: koncept třídy [Erikson, Goldthorpe 1992; Wright 1985] a koncept sociálně ekonomického statusu [Ganzeboom, De Graaf, Treiman 1992]. Výzkumy inspirované prvním z nich usilují o to, aby prakticky beze zbytku zařadily každého zkoumaného jednotlivce podle jeho zaměstnání do předem daného klasifikačního schématu, přihlížejícího k vlastnickému postavení, úloze v řízení, pozici v dělbě práce na manuální/nemanuální a zemědělské/nezemědělské, popř. kvalifikaci apod. Výzkumy inspirované konceptem socio-ekonomického statusu zařazují každého jednotlivce podle jeho zaměstnání na kontinuální vertikální škále vytvořené buď - ve starší verzi - podle empiricky zjištěné průměrné prestiže povolání, nebo - ve verzi novější - podle empiricky zjištěné průměrné vazby na vzdělání a příjem. Přes všechny vzájemné rozdílnosti se oba přístupy shodují ve dvou věcech. Především akcentují výrazně pracovní ekonomické charakteristiky. Za druhé, mj. právě proto, dospívají k víceméně jednoznačnému zařazení jednotlivce do určité sociální třídy či vrstvy. Problém shodného či různého postavení člověka na několika paralelně existujících statusových škálách (konzistence/inkonzistence sociálního statusu) je zajímavě stejně málo jako problém seskupení lidí, kteří se nevejdou do jednoznačně určených sociálních tříd nebo vrstev.

V návaznosti na tradici z šedesátých let [Machonin et al. 1969, Wesolowski 1968] se z mnoha důvodů, z nichž nezbytnost dodržet metodologii výzkumu z roku 1967 je pouze jedním z méně důležitých, domníváme, že naše podmínky jsou příhodné spíše pro uplatnění třetího v úvahu připadajícího konceptu, tj. konceptu multidimenziálního sociálního statusu. Ten musí z povahy věci zahrnovat alespoň úroveň vzdělání, u ekonomicky aktivních nějak změřenou úroveň pracovní aktivity, mocenské postavení, příjem a úroveň způsobu života s tím, že může být rozšířen i o další charakteristiky. Při takovémto pojetí nejde o zařazení jednotlivce do předem daného schématu tříd či vrstev, nýbrž o nalezení sociálních seskupení jednotlivců se vzájemně se podobajícími statusovými vzorci, z nichž některé mohou být konzistentní, jiné pak inkonzistentní. Výzkum může, popř. nemusí, vést ke zjištění sociálních tříd nebo vrstev, také však ke zjištění řady přechodových seskupení inkonzistentního charakteru. Takováto klasifikace nemůže být základem mezinárodních porovnání ve stejném smyslu, jako je tomu u obou klasifikací ostatních, může však dát komplexnější a konkrétnější obraz skutečnosti té společnosti, jež je předmětem výzkumu.

Uplatnění techniky seskupovací analýzy popsané v metodologické části této stati jsme dospěli k následujícímu přehledu multidimenzionálně určených seskupení:

Tabulka 3. Přehled sociálních seskupení 1991 zjištěných seskupovací analýzou

Pořadí	% N	Průměr	Středová pozice seskupení na škále 1 - 6						Konzistence/ inkonzistence
		všech škál	VZD	SP	MOC	PŘ	MŽS	KŽS	
1.	6,0	2,30	1,3	2,3	1,7	2,2	2,9	3,4	K/I
2.	4,4	2,82	1,9	4,0	1,8	4,0	2,5	2,7	I
3.	6,8	3,33	1,6	2,8	4,7	4,7	3,8	2,4	I
4.	9,3	3,43	2,1	3,6	2,0	4,1	4,5	4,2	I
5.	4,4	3,52	1,7	4,4	5,0	3,1	3,0	3,9	I
6.	8,2	3,64	4,2	4,9	3,0	2,5	3,2	4,1	I
7.	6,7	3,93	3,9	4,0	3,4	4,7	4,5	2,2	K/I
8.	7,6	4,24	3,8	5,0	5,2	4,8	2,7	3,8	I
9.	12,9	4,49	4,3	5,1	5,5	3,2	4,8	4,1	K/I
10.	14,0	4,54	4,6	5,0	3,4	4,6	4,7	5,0	K/I
11.	19,7	5,14	4,6	5,1	5,7	5,1	5,2	5,1	K

Poznámka: Pozice 1 na škále = nejvyšší, 6 = nejnižší

Postupy zmíněné v druhé části článku vedly k rozlišení vypočtených seskupení na konzistentní (K), převážně konzistentní (K/I) a inkonzistentní (I). Z nich předběžně můžeme seskupení 11 považovat za základ dolní vrstvy či spíše třídy, seskupení 10 za její mírně odlišnou variantu. Seskupení 7 se jeví jako zárodek modernější podoby dolní střední vrstvy, zatímco seskupení 9 představuje spíše její podobu tradičnější, o něco bližší dolní třídě. Seskupení 1 reprezentuje strukturu soudobé horní vrstvy společnosti. Ostatní seskupení lze chápat jako inkonzistentní, patrně přechodová mezi dvěma vrstvami anebo historicky přechodná, tj. vyvíjející se z nějaké společenské vrstvy nebo její varianty, popř. v nějakou jinou vrstvu. (Mezera tohoto druhu je zjevná na místě, kde by měla existovat určitá horní střední vrstva.) Těmito úvahami lze vyjádřit konkrétněji obecnou představu o předpokládaném vývoji od destratifikované a současně v jisté míře i třídně polarizované společnosti poloviny osmdesátých let [Machonin 1991] k budoucí výrazněji stratifikované anebo třídní společnosti vynořující se v procesu transformace.

Struktura sociálních seskupení demonstruje současně přesněji i podobu kongruence/inkongruence různých statusových dimenzí, která byla zjištěna korelační a faktorovou analýzou. Na první pohled je zřejmé, že základním zdrojem statusové inkonzistence je příjmová dimenze.

6. Sociální vazby (determinace a efekty) diferenciacie podle sociálních seskupení

Významným ověřením sociální relevance diferenciacie podle sociálních seskupení daných statusovými vzorci je zjištění jejích vazeb na jiné, vůči ní nezávislé (determinující) proměnné a závislé proměnné (efekty). Poněvadž chceme srovnávat intenzitu těchto vazeb, pokud jde o diferenciaci podle statusových seskupení na jedné straně a třídní diferenciaci a diferenciaci podle sociálně ekonomického statusu na straně druhé, uvádíme v tabulce 4 v příloze hodnoty

kontingenčních koeficientů pro rozsáhlý výběr možných determinant a efektů sociálního postavení ve všech třech diferenciálních osách společnosti.

Nejprve ovšem musíme věnovat pozornost přímým vzájemným vztahům diferenciací podle seskupení a obou ostatních klasifikací sociální diferenciací v československých podmínkách na podzim 1991. Podkladem necht' jsou následující tabulky 5 a 6.

Tabulka 5. Sociální seskupení podle kategorií mezinárodního indexu sociálně ekonomického statusu (v %, Spearman corr. = 0,54, C_{norm} = 0,68)

Sesku- pení	Kategorie SES											Celkém
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	
1	<u>17,3</u>	<u>34,8</u>	<u>23,1</u>	7,7	11,5	1,9	1,9	0,0	0,0	1,9	1,9	100,0
2	2,6	5,3	<u>18,4</u>	<u>13,2</u>	5,3	<u>31,6</u>	7,9	2,6	5,3	5,3	2,6	100,0
3	<u>20,0</u>	<u>23,6</u>	7,3	<u>18,2</u>	<u>14,5</u>	1,8	1,8	0,0	7,3	5,5	0,0	100,0
4	5,0	6,3	<u>20,0</u>	<u>10,0</u>	<u>11,3</u>	<u>28,8</u>	2,5	1,3	10,0	2,5	1,3	100,0
5	5,3	7,9	7,9	<u>15,8</u>	7,9	<u>10,5</u>	0,0	7,9	<u>31,6</u>	2,6	2,6	100,0
6	0,0	0,0	4,2	4,2	4,2	4,2	7,0	11,3	<u>25,4</u>	<u>29,6</u>	9,9	100,0
7	0,0	3,4	0,0	1,7	6,9	6,9	<u>15,5</u>	8,6	<u>27,6</u>	15,5	13,8	100,0
8	0,0	0,0	1,5	1,5	3,0	3,0	<u>10,6</u>	<u>21,2</u>	<u>80,4</u>	18,2	10,6	100,0
9	0,0	0,0	0,9	2,7	1,8	2,7	<u>8,1</u>	<u>16,2</u>	<u>35,2</u>	15,3	<u>17,1</u>	100,0
10	0,0	0,0	1,7	4,1	4,1	0,0	7,4	<u>18,2</u>	<u>26,5</u>	<u>21,5</u>	<u>16,5</u>	100,0
11	0,0	0,0	0,6	3,0	4,1	0,6	3,0	<u>16,0</u>	<u>26,5</u>	<u>22,5</u>	<u>23,7</u>	100,0
Celkem	3,1	4,9	5,8	5,9	5,9	6,3	5,9	11,5	22,7	15,3	12,2	100,0

Tabulka 6. Sociální seskupení podle třídních kategorií v hlavním zaměstnání (v %, Spearman corr. = 0,58, C_{norm} = 0,70)

Sesku- pení	VO	NO	RN	S	VKM	KM	NM	ZM	Celkem
1	<u>69,3</u>	<u>25,0</u>	0,0	1,9	3,8	0,0	0,0	0,0	100,0
2	<u>18,4</u>	<u>26,3</u>	<u>18,4</u>	0,0	<u>29,0</u>	0,0	7,9	0,0	100,0
3	<u>30,5</u>	<u>54,2</u>	0,0	0,0	13,6	0,0	1,7	0,0	100,0
4	13,7	<u>34,9</u>	6,3	1,3	<u>36,2</u>	2,5	3,8	1,3	100,0
5	5,3	<u>23,7</u>	<u>21,1</u>	2,6	<u>21,1</u>	0,0	26,2	0,0	100,0
6	0,0	8,5	5,6	<u>8,5</u>	7,0	<u>40,8</u>	<u>28,2</u>	1,4	100,0
7	0,0	6,9	5,2	1,7	5,2	<u>48,3</u>	22,4	<u>10,3</u>	100,0
8	0,0	3,0	6,1	3,0	<u>18,2</u>	<u>39,4</u>	<u>25,8</u>	4,5	100,0
9	0,0	2,7	1,8	1,8	6,3	<u>49,6</u>	<u>34,2</u>	3,6	100,0
10	0,0	7,4	3,3	<u>4,1</u>	1,7	<u>47,9</u>	<u>27,3</u>	<u>8,3</u>	100,0
11	0,0	3,0	4,7	0,0	2,4	<u>49,0</u>	<u>30,2</u>	<u>10,7</u>	100,0
Celkem	8,6	14,0	5,2	2,2	10,5	32,6	21,9	5,0	100,0

Vysvětlivky: VO = vyšší odborníci, NO = nižší odborníci, RN = rutinní nemanuální, S = samostatní, VKM = vysoce kvalifikovaní manuální, KM = kvalifikovaní manuální, NM = nekvalifikovaní manuální, ZM = zemědělci manuální.

Jak je zřejmé z tabulky 5 (mj. z vysoké hodnoty koeficientu pořadové korelace), naše seskupení, seřazená podle průměrného postavení na šesti škálách statusových dimenzí, reflektují do značné míry hierarchii zaměstnání víceméně odpovídající mezinárodně platné klasifikaci sociálně ekonomického statusu, která přihlíží k vazbě zaměstnání na vzdělání a pracovní příjem. Souhrnné příjmy, které tvoří konstitutivní prvek naší klasifikace, jsou však u nás distribuovány jinak než pracovní příjmy ve vyspělých zemích. To spolu s řadou dalších inkongruencí mocenské pozice, obou aspektů životního stylu a v některých případech i vzdělání vůči vertikální hierarchii pracovních pozic (složitosti práce) způsobuje: a) relativní heterogenitu některých našich seskupení, pokud jde o sociálně ekonomický status (příznačné např. pro seskupení 2, 3, 4, 5), b) rozdělení co do zaměstnanecké hierarchie vzájemně podobných seskupení podle příjmu, popř. dalších statusových dimenzí, jako zvláštních kategorií, nežádka při změně hierarchie ve srovnání se zaměstnaneckým statutem (příznačné např. pro seskupení 1 a 3, 2 a 4, 8 a 9, 10 a 11). Klasifikace podle seskupení tedy na rozdíl od klasifikace podle sociálně ekonomického statusu jednak přizpůsobuje profesionální vertikálu našim příjmovým realitám, jednak přibráním dalších kritérií tuto vertikálu dále konkretizuje a částečně upravuje.

Jak je zřejmé z tabulky 6, promítá se tatáž logika i do vztahu k tzv. třídní klasifikaci zaměstnání. Zde se pak navíc názorně ukazuje, jak se v našich poměrech právě přibráním zřetel k mimopracovním dimenzím sociálního postavení relativizují tradiční hranice mezi vyšší a nižší odborností, ev. rutinní činností v nemanuálních profesích a mezi kvalifikovanými, nekvalifikovanými a zemědělskými činnostmi u nemanuálních zaměstnání. Další rozdíl pak představuje průnik vysoce kvalifikovaných manuálních profesí do statusově vyšších seskupení, který spolu s poklesem části nižších odborníků a rutinních nemanuálních pracovníků do nižších seskupení svědčí o prolomení sociálních bariér, které v tradičnějších společnostech oddělují "bílé" a "modré límečky".

Vrátíme se teď k problému porovnání intenzity vazeb všech tří klasifikací sociální hierarchie na další proměnné (tabulka 4 v příloze). Míra asociace tří porovnávaných způsobů klasifikace sociální diferenciace s dílčími indikátory sociálního statusu je samozřejmě přímým důsledkem jejich rozdílné konstrukce.

S úrovní vzdělání jsou sdruženy na víceméně shodné úrovni. Složitost práce, stejně jako mezinárodní index prestiže zaměstnání a patrně podobně i jiné vertikální klasifikace profesí, jsou spjaté těsněji s oběma proměnnými založenými na klasifikaci zaměstnání (i když rozdíl, zvláště u složitosti práce, není příliš velký). Výrazně vyšší asociace vůči mocenské a příjmové diferenciaci, materiální i kulturní úrovni životního stylu má v našich poměrech klasifikace podle sociálních seskupení, což se projevuje také i ve vyšší asociaci s řadou proměnných, jež nebyly do konstrukce multidimenzionálního statusu výslovně zahrnuty (počet podřízených, společensko-politická aktivita, všechny ukazatele životní úrovně včetně úrovně spotřeby, i ty, jež se vztahují k rodině apod.). Je tedy zřejmé, že klasifikace seskupení podle multidimenzionálního statusu za mírně nižší prediktivní sílu vůči zaměstnaneckému statusu získává ve srovnání s oběma mezinárodními klasifikacemi pro naše podmínky zřetelně vyšší prediktivní sílu vůči mocenské diferenciaci, příjmovým a majetkovým charakteristikám, životní úrovni a materiálním i kulturním aspektům životního stylu. V každém případě lze říci, že klasifikace podle sociálních seskupení v souladu se svým posláním a konstrukcí postihuje sociální status v jeho mnohodimenzionalitě mnohem přesněji a konkrétněji než klasifikace podle zaměstnání.

Pouze v případě soukromé podnikatelské aktivity a postoje k ní se zdají hodnoty kontingenčních koeficientů naznačovat, že třídní klasifikace ji vysvětluje poněkud lépe než klasifikace podle seskupení a značně lépe než sociálně ekonomický status. Tento drobný postřeh možná upozorňuje na budoucí růst významu třídní klasifikace v našich podmínkách.

Pokud jde o vliv determinačních faktorů, je zřejmé, že pracovní profesionální charakteristiky související s dělbou práce na manuální a nemanuální a podle skupin povolání odpovídajících sektorové a odvětvové (horizontální) dělbě práce a zřetelněji ovlivňují třídní a statusové zařazení než diferenciaci podle seskupení. Stupeň její determinovanosti z této strany však zůstává dosti vysoký. Pokud jde o determinace mimoekonomickými faktory biosociální, územní, sídelní, etnické a konfesní povahy, jsou naopak zřetelně významnější u diferenciaci podle seskupení. Zjištěná sociální seskupení jsou tedy pevněji zakotvena v celku současných horizontálních sociálních diferenciaci a příslušnost k nim může zpětně lépe predikovat postavení jednotlivce v jejich soustavě.

Rovněž vazba příslušnosti k seskupením na vzorec intergenerační a intragenerační stability/mobility a historické stability/mobility za uplynulé dva roky radikálních změn je úctyhodně silná, i když nikoli jednoznačně těsnější než u dvou ostatních ukazatelů. Tato problematika však vyžaduje ještě speciální zkoumání. Zakotvenost v individuálních historických drahách prozrazuje také překvapivě významná vazba příslušnosti k sociálním seskupením na politickou aktivitu před listopadem 1989.

Také prediktivní síla vůči politickému chování a postojům k obecnějším společenským postojům je v případě sociálních seskupení o něco vyšší než u druhých dvou poněkud abstraktnějších klasifikací, i když, jak se o tom ještě zmíníme, není vliv sociálního postavení obecně prozatím příliš výrazný.

V celku vzato prozrazuje přehled asociací diferenciaci podle "vypočtených" multidimenzionálních sociálních seskupení všestrannou a konkrétní zakotvenost takto pojaté statusové diferenciaci nejen v komplexu dílčích statusotvorných vztahů, nýbrž také v komplexu jejich aktuálních i historicko-mobilitních determinant a projevů v oblasti chování i postojů. Nejde tedy o pouhý umělý konstrukt, nýbrž o klasifikační schéma s vysokým stupněm explanační mohutnosti vůči celku sociálního života, které při analýze podmínek naší konkrétní společnosti může úspěšně konkurovat schématům jiným.

K problému bližší sociální identifikace seskupení podle statusových vzorců se vrátíme v dalším článku.

Tabulková příloha

Tabulka 4. Přehled koeficientů kontingence pro vztahy mezi diferenciací podle seskupení tříd a sociálně ekonomického statusu a jinými proměnnými

Proměnná	Koeficient		
	Seskupení	EGP	ISEI
<i>Dílčí statusy</i>			
Vzdělání	0,70	0,69	0,67
Složitost práce	0,66	0,76	0,76
Moc	0,74	0,47	0,47
Příjem individuální	0,66	0,31	0,27
Materiální úroveň	0,64	0,35	0,35
Kulturní úroveň	0,65	0,33	0,36
<i>Jiné statusové ukazatele</i>			
Třídní zařazení EGP (8 kateg.)	0,70	-	0,84
Index sociálně ekonomického statusu mezinárodní (11 kateg.)	0,68	0,84	-
Index prestiže zaměstnání mezinárodní (6 kateg.)	0,62	0,79	0,79
<i>Statusové sebezaznění</i>			
Celkové	0,40	0,28	0,32
Profesionální (vlastní odhad prestiže)	0,29	0,24	0,25
Veřejný vliv	0,40	0,27	0,32
Příjem	0,38	0,22	0,23
Úroveň trávení volného času	0,33	0,22	0,25
<i>Biosociální charakteristiky</i>			
Struktura domácnosti	0,34	0,26	0,33
Věk dotázaného	0,33	0,25	0,30
<i>Územní, sídelní, etnické a konfesní charakteristiky</i>			
Republika	0,20	0,12	0,13
Národnost	0,23	0,17	0,18
Náboženské vyznání	0,31	0,22	0,25
Velikost obce bydliště	0,37	0,35	0,35
Prostředí bydliště	0,37	0,35	0,38
<i>Další profesně ekonomické charakteristiky</i>			
Skupiny povolání čs.	0,61	0,84	0,85
Skupiny povolání ISCO	0,66	0,83	0,79
Práce manuální/nemanuální, výrobní/nevýrobní	0,61	0,73	0,74
Počet podřízených	0,65	0,53	0,53
Soukromě podnikatelská aktivita a postoj k ní	0,39	0,43	0,36

pokračování tabulky

Proměnná	Koeficient		
	Seskupení	EGP	ISEI
<i>Ukazatele životní úrovně</i>			
Příjem na hlavu	0,38	0,29	0,29
Majetek na hlavu	0,29	0,24	0,28
Chudoba/bohatství domácnosti dle odhadu tazatele	0,41	0,30	0,32
Chudoba/zámožnost rodiny dle odhadu dotázaného	0,33	0,19	0,23
Problémy s rodinným rozpočtem	0,27	0,19	0,21
Finanční dostupnost potravin	0,29	0,19	0,25
Finanční dostupnost ošacení a obuvi	0,29	0,19	0,23
Finanční dostupnost bydlení, vybavení bytu a domácnosti	0,26	0,18	0,18
Finanční dostupnost zboží a služeb pro volný čas	0,29	0,19	0,20
<i>Politické chování a postoje</i>			
Účast v oficiální politice před 1989	0,34	0,27	0,28
Účast v neoficiální politice před 1989	0,23	0,12	0,18
Společensko-politická aktivita 1991	0,28	0,16	0,27
Sebezařazení na škále levice/pravice	0,23	0,21	0,26
<i>Mobilní dráhy dotázaného</i>			
Intergenerační stabilita/mobilita vzdělání	0,46	0,43	0,45
Intergenerační stabilita/mobilita složitosti práce	0,47	0,33	0,51
Intergenerační stabilita/mobilita postavení v řízení	0,57	0,45	0,45
Intragenerační stabilita/mobilita složitosti práce	0,47	0,50	0,50
Stabilita/mobilita 1989/1991 složitosti práce	0,57	0,62	0,57
Stabilita/mobilita 1989/1991 postavení v řízení	0,64	0,54	0,57
Stabilní/mobilní 1989/1991	0,19	0,13	0,16
<i>Postoje dotázaného</i>			
Souhrnná spokojenost s vývojem 1989/1991	0,19	0,13	0,16
Optimismus/pesimismus do budoucna	0,18	0,14	0,14
Hodnocení vývoje 1989/1991 z hlediska uplatňování sociální spravedlnosti	0,21	0,17	0,18
Odhad do budoucna z téhož hlediska	0,20	0,15	0,21
Obavy z nezaměstnanosti	0,24	0,16	0,21

PAVEL MACHONIN vedl v 60. letech tým zabývající se výzkumem sociální stratifikace a mobility československé společnosti, jehož terénní fáze proběhla koncem roku 1967 a základní analýza byla publikována v knize Československá společnost. Sociologická analýza sociální stratifikace. [1969]. Po nucené přestávce v období "normalizace" zahajuje po listopadu 1989 aktivity k znovuvybudování Ústavu sociálně politických věd Univerzity Karlovy, kde pracuje na problematice transformace sociální struktury Československa. Po roce 1989 publikoval práci Sociální struktura Československa v předvečer pražského jara 1968 a řadu článků v Sociologickém časopise [SČ 26: 129-145, 241-248, 326-330; SČ 27: 299-318, 666-669]. MILAN TUČEK je vědecký pracovník Sociologického ústavu ČSAV v Praze. Vzděláním matematik, vědeckou aprobací sociolog. Zabývá se metodologií sociologických výzkumů zejména pro potřeby komparace výsledků a komparativními výzkumy vůbec, metodami zpracování výsledků velkých sociologicko-statistických šetření, problémy sociálně třídní struktury a stratifikace společnosti.

Literatura

- Alan, J. et al. 1990. "Československá společnost po dvaceti letech." *Sociologický časopis* 26: 129-145.
- Bornschier, V., F. Keller 1992. *Convergence and Divergence in the Social Stratification and Mobility Patterns of Western Societies*. Příspěvek na zasedání RC 28 ISA. Trento.
- Bourdieu, P. 1986. "The Forms of Capital." In *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education*, ed. by J. G. Richardson. New York: Greenwood Press.
- Dokumentace k datovému souboru Transformace sociální struktury 1992. Praha: SoÚ ČSAV.
- Erikson, R., J. H. Goldthorpe 1992. *The Constant Flux. A Study of Class Mobility in Industrial Societies*. Oxford: Clarendon Press.
- Ganzeboom, H. B., P. M. De Graaf, D. J. Treiman 1992. "A Standard International Socio-Economic Index of Occupational Status." In *Social Science Research* (forthcoming).
- Kolosi, T. 1984. "Status and Stratification." In *Stratification and Inequalities*, ed. by R. Andorka, T. Kolosi. Budapest: ISS.
- Lenski, G. E. 1954. "Status Crystallization: A Non-Vertical Dimension of Social Status." *American Sociological Review* 19, No 4.
- Lenski, G. E. 1966. *Power and Privilege*. New York.
- Machonin, P. 1991. "Poznatkové, teoretické a metodologické předpoklady výzkumu transformace sociální struktury československé společnosti." *Sociologický časopis* 27: 299-318.
- Machonin, P. 1992. "Změnil se typ společenského uspořádání v letech 1967-1984?" *Sociologický časopis* 28: 73-83.
- Machonin, P. et al. 1969. *Československá společnost. Sociologická analýza sociální stratifikace*. Bratislava: Epona.
- Machonin, P., P. Matějů 1992. "Transformace sociální struktury československé společnosti. Projekt výzkumu." *Sociologický časopis* 28: 135-142.
- Machonin, P., M. Tuček 1992. *Historical Comparison of Social Stratification Types in Czechoslovakia 1967-1984-1991*. Příspěvek pro 1. evropskou sociologickou konferenci. Vídeň.
- Matějů, P. 1990. *Stratification System and Economy in the Period of Transition. Economic Aspects of "De-Stratification" in Former State Socialist Countries - the Case of Czechoslovakia*. Praha: SoÚ ČSAV
- Petrusek, M. 1990. "Sociální stratifikace československé společnosti 1967 (Resumé knihy "Československá společnost")." *Sociologický časopis* 26: 146-167.
- Róbert, P. 1990. "Status Inconsistency Theory and Social Mobility Analysis. Hungarian Evidence." In *Social Reproduction in Eastern and Western Europe*, ed. by J. L. Peschar. Groningen: OMO.
- Tuček, M. 1992. "Komparace výsledků šetření sociální struktury z roku 1967 a 1984." *Sociologický časopis* 28: 60-72.
- Večerník, J. 1992. *Vývoj mezd a příjmů domácností v období 1988-1991. Předběžná zpráva z nových výzkumů*. Praha: SoÚ ČSAV.
- Wesolowski, W. 1968. *Třídy, vrstvy a moc*. Praha: Svoboda.
- Wright, E. O. 1985. *Classes*. London: Verso.

Summary

In the article, the results of the sociological survey, *Social Transformation in Czechoslovakia* (October 1991) are analyzed from the angle of historical comparison using results from stratification surveys in 1967 and 1991. The comparative purpose determined: the use of the multidimensional social status concept (Lenski - Wesolowski - Machonin - Kolosi - Róbert); the choice of status-forming variables (education, complexity of work, power, income, material aspect of life-style, cultural aspect of life-style) and the way of their operationalization; the focus on the individual social status of economically active males; and finally the application of correlation, factor and cluster analyses as main methods of data organization. Among the methods the technique of non-hierarchical cluster-analysis with a sufficient number of iterations allowing stabilized results is emphasized.

The correlation matrix of the status-dimension shows a moderate rise of stratification as compared with the de-stratified society in 1984 (not yet on the level of 1967) and the first signs of the de-totalitarization as compared with the totalitarian past. By the factor analysis, for the first time in the three questionable situations, an autonomous factor of individual total income level separated itself. It is connected with the power position and material standard, but relatively independent from educational and occupational status. Possible reasons for this phenomenon, revealing the difficulties of meritocratization in the first period post-communist era, are analyzed.

The description of 11 relevant social groupings found out by cluster-analysis is presented. Grouping No 1 represents the actual face of the emerging upper stratum, grouping 7 and 9 represent the modern and traditional forms of lower middle stratum, groupings 11 and 10 represent two variants of the lower stratum or class. The other groupings are distinctly inconsistent.

The explanatory force of the EGP class scheme, of the International Socio-Economic Status Index, and of the differentiations according to the groupings based on cluster-analysis, are compared. Both international indices gave slightly better results in relation to the variables derived from occupation. Meanwhile the status-pattern groupings explain more concretely and objectively the whole social context of stratification including the attitudes and forms of behavior.